

Kabdebó Lóránt

Kései igazságtétel

(Szauder József olasz irodalomról szóló tanulmányai megjelenésekor)

Amint kezembe vettem Szauder Józsefnek, indulásom mesterének az olasz irodalommal kapcsolatosan írott tanulmányainak gyűjteményét, egy viszonylag fiatalon távozott nagy tudós izgalmas hagyatékaként új világok felé vezető utak lehetőségei nyíltak ki a kötet elolvasása során.

Kezdem a pályakezdése történelmi viszonyaira is oly igen vonatkoztatható, általam hazai korrajzként is fogadott tanulmányokkal, melyeket visszatekintve „végrendelkező pályakezdés” címkével szembesíthetek a valahai fiatalember lehetőségeivel, és döbbenet olvastam ki bekövetkezett személyes sorsát legelső tanulmányaiból. A végzet jelenlétét összegezhettem, és azt a keserves harcot figyeltem, amellyel életét felőrölve mégis diadalmasan szembefordult a körülmények hatalmával.

Képzeljük magunkat egy nagy tudós helyzetébe, akinek pályája akkor kezdődik, amikor a „fordulat évével” a tudomány szabadsága tragikus módszerességgel megszakad, és fiatalon hirtelen bekövetkezett halála a szellemi diktatúra lazulásának pillanatában akadályozza pályája szabad kiteljesítését! Szauder József mindennek ellenében mégis nemzedékek mestere lett, köztük magam is elindító szakmai tanácsainak köszönhetem a szabadon gondolkozás igényét. Hogyan volt ez lehetséges? A feleletet két, ifjan készített, és csak jóval később megjelenhetett tanulmánya adhatja meg.

Pellico a börtönben a címe az egyiknek, mely a költő Jánosy István utóbb általam publikált, éjszakai hallucinációit rögzítő álomnaplójának társdarabja. A tudós elemzése és a költő átomleírásai megrázó dokumentumai a szenvedőkkel való együtt szenvedésnek. A mi Kazinczynkhoz hasonló sorsú olasz író, Silvio Pellico „mély válságának tragikus és egyben felemelő könyvében” Szauder elemzését követve a hallgatni kényszerülés nyomasztó kínjaival szembesülhetünk. Az olasz író megpróbáltatásai ellenében párbeszédet vizionált, és a börtönévei előtt felvilágosult gondolkodó börtönbeli képzelt beszélgetéseinek folyamánként visszavezérli önmagát hívó állapotába. De Szauder – az eredeti olasz szöveget idézve – pontosan kimutatja, hogy Silvio Pellico, szemben marxista elmarasztalóival, nem valamilyen szokványos vallásossághoz menekül vissza, benne a hit megújulásának – ma úgy mondanánk: a neoevangelizációnak – egyik első, a felvilágosodással megmérkőző személyisége alakul ki. A gondolatfoszlányokból összeálló, belső vitákkal teljes metafizikai meditációkból a létezésben a maga szereplehetőségeit megformáló ember születik meg. Akit azután börtöneiből szabadulva is kíséri a magára maradtság réme: a hitvallónak a valahai felvilágosodott társakkal és utódaikkal szemben is vállalnia kell a meg nem értettség magányosságát.

A másik tanulmány hőse az egyetlen nagyregénye megírása után Shelley sorsára jutó Ippolito Nievo, a hajótűzön a viharzó tengerben pusztuló garibaldista forradalmár. A regény „*Venecia második elbukását*” idézi fel, „*az eszményeken elvérző élet nagy, tragikus magányát teremti meg Nievo a legmegkapóbb alakjai közé tartozó Lucilio és Clara személyében*”. Politikai iratában, „*korának egyik legszebb emberi s politikai dokumentumában*” pedig beláttatja: „*Hibánk, hogy csak a könyvekben s az irodalmilag művelt emberek véleményében kerestük azt a közvéleményt, amely – csak képzelet, hogy az egész nemzethez szól s az utókorhoz is.*” Nievo sorsának, regényének és utolsó röpiratának elemzésével Szauder József a kikövetkeztethető, de meg nem valósulhatott életút és írói pályá elsíratását indokolja. Akár ha saját társai és az *Újhold* folyóirat sorsáról olvasnánk, ahol maga is mindmáig sokat idézett esszéjét közölte Kosztolányi *Hajnali részességéről*. Paradox módon mintha a pályakezdő tudós szellemi végrendelete fogalmazódna. Harmincévesen, 1947-ben, 1948-ban.

A terjedelmes, ma is érvényes és értékes irodalomtörténeti tanulmányokat sorjázó kötet bemutatja, miként kénszerűl Szauder József csodálatos elemzőkészségével állandó vívódásokra az akkor kötelező megszólalási módokkal. Diadal ez a kötet, az érdem győzelemvévése hatalmi poklokon.

És amint a kötet újabb és újabb rétegeit elérem, úgy alakult ki szemem láttára egy nagy tudós eddig ismeretlen arculata. Tanítványa voltam, a mesterséget tanácsaira figyelve sajátítottam el, mégis egy rejtekező világ teljessége vált nyilvánvalóvá a kötet megismerése során. A kötetet szerkesztő, az olasz nyelvű tanulmányokat magyarra fordító és összeállító Sárközy Péter azt írja utószavában a *Pellico a börtönben* című tanulmányról: „*Minden leendő magyar italianistának tanulmányai kezdetén el kellene olvasnia Szauder József Pellico »fogsága naplójáról«, a Le mie prigioniáról írt elemzését, ahol nagy pszichológiai elmélyüléssel magyarul elemzi az olaszul idézett romantikus szöveget.*”

Én pedig azt mondom, hogy a *Dante első magyar fordítása, 1806* (Döbrentei Gábor ismeretlen *Commedia-fordítása*) című Szauder-tanulmányt nemcsak „leendő italianistáknak”, hanem minden leendő filológus számára tennem kötelezővé. Nem témája okán, hanem módszertani előtanulmányként. Úgy gondolom, nagyszerű példája lehet ez az írásmű, hogy egy szerencsés filológiai találatot (mert minden filológiai összefüggés megtalálása végül is szerencse kérdése is!) hogyan lehet a maga értéke és rangja szerinti *arányossággal* feldolgozni. Idézem hosszabban, minden kollégámnak okulására:

„*Döbrentei fordítása esztétikailag semmit sem ér. Nem a próza miatt – kortársai tudtak igen szépen, költőien fordítani prózába idegen klasszikusokat, s különben is: a versnek prózába áttétele nálunk Kazinczy szerencsétlenül járt Szent Hajdan Gyöngyei-jéig bevett szokás volt. Még modern szemmel is értékelni lehet verseknek prózai fordítását (lásd Babits véleményét a »prózai fordításban vezető« franciákról). Döbrentei fordítása nem azért rossz, mert prózai, hanem azért, mert a huszonegy éves egyetemi hallgató nem mindenütt értette meg Dantét, és fordításának még nem tudott korszerű – romantizálódó – stílust adni. Küszködik a megértésért (pl. a némán világos egészen rossz a d’ogni luce muto visszaadására, de erre ő is rájön, s javítja a margón: hol setétség van), s fáradtságosan írogatja körül a tömör dantei kifejezéseket. Csak azt a kicsiny érdemét kell elismernünk, hogy törekedett az erő visszaadására: ilyenkor rátalál valamiféle oly megoldásra, mely maradandónak tetszik, a babitsi értelemben (aki a jó megoldást, az általa legjobbnak ítélt megoldást alázatosan átvette elődjeitől – persze nem Döbrenteitől). Az olasznak e sorát: Ruppemi l’alto sonno nella testa un greve truono... (Inferno IV. 1–2.) Döbrentei így adta vissza: »Mély álmomat egy nagy dördülés szakította félbe, ’s úgy megrettentem«; Babits pedig így: »Mély álmom durván szakította széjjel egy súlyos dörgés«. Az egyezések egy kis dicséretet engedélyeznek Döbrentei részére. Vagy a darvak híres hasonlata az 5. énekből: E come i grù van cantando lor lai, faccendo ina aere di sè lunga rìga – Babitsnál: »S mint búsan szállnak őszi darvak légben*

magukból hosszú sort kötözvén«... – Döbrenteinél: »És valamint a darvak, hosszan hasítóán a levegőt, panaszkrákogásokat elkezdik«... Babits gyönyörűen él a sziszegő hang surranást és melan- kóliát kifejező hatásával, Döbrentei nem szépen – de bizonyára tudatosan – ugyancsak hanghatásra törekszik a »panaszkrákogás« (grü!) szó használatával. Ezt a törekvését igazolja az E come quei- ról írt oldaljegyzete. Van tehát – ha bátorítalanul is – valamelyes stílusterékítés Döbrentei rossz és esztétikailag értéktelen fordításában is.

»Danténál nehezebben fordítható auctor nincsen« [Babits, Irodalmi problémák, Bp., 1917, 214.]. Csodát tehát ne várjunk Döbrenteitől. Fordításának pusztán irodalomtörténeti érdeme van, de szükséges és jó tudni, hogy ez a fordítás – legalább részben – meg is van, nem csak tero volt. S az összehasonlító irodalomtörténésznek illik tudni azt, hogy Dantét ugyanannak a preromantikus erjedésnek, ízlésváltozásnak a hulláma vette hátára Magyarországon, mint Európa-szerte, szöveg- szerű – első – lenyomatát is hátrahagyva magyar nyelven.

»Akaródzó«-e Döbrentei? – ahogyan Babits nevezte őt? Az, de több is annál: Dante Commediájának első, tehetség nél- esztétikumnál fogva nagyon szerény, de irodalom- és ízléstörté- neti helyénél fogva jelentékeny fordítója.”

Mielőtt mindezt ilyen, szinte versszöveg-pontosággal leírja felfedezése „helyretétel- ül” Szauder József, eléje ír egy indokolást is, amely egyáltalán a filológiai tény méltóságát adja meg: „Döbrentei műve ma már ismeretlen, csak szakemberek tanulmányozzák, azonban a nagyközönség, a magyar kulturális köztudat számára sem közömbös az, hogy Danténak, a világ- irodalom óriásának hazai befogadása, nyelvünkre átültetése – ha szerényen is – 50 évvel előbb vagy később kezdődött el. Az úttörés érdeme, pontosabban az elfulladás kezdeményezése, Döbrenteit illeti, vagy negyven évvel a szintén nem sokat fordító Császár Ferenc előtt.”

És még egy, filológiai tanulmányban szokatlan mondat: „A fordításszövegnek néhány ter- jedelmes részletét – ha prózában készült is, értékeset – 1957-ben találtam meg Pozsonyban”, majd hozzáteszi: „Döbrentei nevét tehát vissza kell iktatnunk Dante-fordítóink sorába, sőt, még ha csak részleteket készített is el, első tényleges Dante-fordítónknak őt kell tekintenünk.”

1957-ben ezáltal kétszeres „igazságtétel” születik a valaha Magyarországhoz tartozó Pozsonyban: értékes magyar „nyelvemlékre” talál egy magyar tudós, mellyel nemzeté- nek szellemi rangját kiigazíthatja, és egy személyes „visszaigazítás” első mozzanatát is végrehajthatja. És ez már nem filológia, nem irodalom- és kultúrtörténet – de történelem. Átala nemzete okos fejével szétnéz a reménytelenségben, utánczó népe helyett az önál- lóan tájékozódók népe közé vívhatja vissza magát. Mert tanulmányában Szauder József éppen erről ír: ezzel a fordítási kísérlettel a Dante csillagára figyelő szellemi létbe lép bele a magyarság. A megidézett fordító képes kikeresni a maga független választásával a szelle- mi magaspontot, amelyekre figyelve formálhatja létezését. És a tanulmányban megidézett „óriások” (Tasso, Shakespeare) között az a Dante világlik fel éppen a nemzet politikai vereségének pillanatában, 1957-ben, aki az óriások közül éppen a keresztény szellemiség összefoglalója és továbbplántálója volt. A szellemisége, amelyet épp a tudós nemzetet emelő felfedezésével egy időben aláztak kényszerekkel. A filológus minderről hallgat, csak egyetlen évszám beleírásával kiált: 1957.

És hogy ez nem csak belemagyarázás lehet, íme bizonyosság a nagy Dante a XIX. század magyar irodalmában című 1966-ban megjelent tanulmánya, amelyben újból megismétli az 1957-es évszámot. Ehhez a mélyponthoz viszonyítva emeli ki a nemzet választását, amint korábban is példaként, mértékként Dantét választja a maga számára az előző elnyoma- tások pillanataiban: Martinovicsék megsemmisítése után, majd pedig a Bach-korszak nemzetellenes idején. Egyrészt elismétli a Döbrentei kísérletét méltató sorokat: „Érdeme esztétikailag szinte semmi – ízlésváltást jelző szerepe nagy csupán, világossá téve az összehasonlító irodalomtörténész előtt, hogy Dantét ugyanannak a preromantikus erjedésnek, ízlésváltozásnak a

*hulláma vette hátára Magyarországon, mint Európa-szerte.” Tehát amikor a szellem embere választásra kényszerült – Európával szinkronban tudott gondolkodni, keresni eszményeit. Ha politikailag el is szakították tőle, szellemileg megtalálta a kapcsolódás lehetőségét. Majd Császár Elemér *Vita Nuova*-fordításának 1854-es viszonylagos gyors népszerűségéről ír hasonló szellemben: „ez akkor feltétlenül könyvsiker volt. De azzá lett volna e, ha egy romantikus – és az elbukott szabadságharc után érzelmessé változó – közízlés nem éppen azzal a költői szöveggel találkozott volna össze, amely Danténak is az érzelmességét, stílnovista preciozitását tárja élénk próza és vers sok-sok frissességével s eredetiségével együtt is?”*

[És itt még egy kapcsolódás, ugyanekkor, 1957-ben Szabó Lőrinc a *Vers és valóság* vers-magyarázataiban éppen a nemzeti gyász pillanataiban szándékozik a mára *Káprázat* néven elhíresült szerelmi ciklusát a *Vita Nuova* szellemében új műveként kialakítani?! Miként is tudnak a gyászban öntudatlan összemunkálkodni a kor érzékeny szellemei: Jánossy István, Szabó Lőrinc és Szauder József. A becsülésem túl egymással más semmi nem köthette össze munkásságukat – de most, e kötet olvasása során, bennem, múltba révedő tudatomban összemunkálnak a nemzet bajára érzékeny szellemeik!].

Ezt a szellemet hangsúlyozza Szauder József e nagy tanulmánya során, amint az Arany kezdeményezte, és a fiatal Pulszky által megírt Dante-tanulmányból hosszú passzusokat idéz benne. Ez a szöveg nemcsak keletkezési idejében, 1865-ben, de még inkább felidézésekor, 1966-ban is éreztetheti aktualitását:

„Ha saját hazáján kívül van ország, melyre nézve Dante különös érdeklődéssel bír, ez Magyarország. Alig ötven éve, mióta itt azon feladathoz fogtunk, melyet ő Olaszországban egymaga végzett. Még most is nemzetiségünk szilárdítására törekszünk, mint Dante... s ugyanazon eszközt, a hazai nyelvet, választottuk, melyet ő annyi sikerrel használt... S még ha a politikai térre lépünk is, ugyanazon állást foglaljuk el, mint a nagy florenczi; a jogfolytonosság védőinek meg kell hajolnunk a lángész előtt, aki a tizennegyedik század kezdetén már kimondja, hogy »az államjogok csak az idő végével enyésznek el, és nincsenek semminemű elévülésnek alávetve«; s az alkotmányosság emberének lehet-e elvét szebben kifejezni, mint Dante, aki honfiainak ezt írja: »Ébredjetek tehát mindnyájan, és fogadjátok királyotokat Olaszország lakói, magatokat nem egyeduralmának, hanem, mint szabad emberek, kormányzatának vetvén alá!« Csillag az ifjú Pulszky tehetsége – vagy Arany tanácsa? – irodalmi, ízléstörténeti megállapításaiban is.”

De Szauder Józsefnek ez a csodálatos Dante-tanulmánya több, mint filológusok számára mesterei okítás, szenvedő honpolgárok felé példázatos buzdítást közvetítő politikai célzatosság. Amint Arany nagyszerű *Dante*-versének értelmezését beemeli ebbe a tanulmányba, éppen arra mutat példát, hogyan lehet egy ideológiailag megkötő korban kiszabadulni az ideológia megkötöttségéből, sőt, majd fél századdal későbbi kor – a mai poétika-eszményt kereső törekvésem számára is – példázatos síron túli üzenettel szolgálni.

Az utóbbi évtizedben a huszadik századi poétika nagy tektonikus földmozgásának tanulságaival birkózom. A „harc az ünnepért” elégikusságáért küzdő poétika megjelenését értelmezem. Példázatos emelkedését. Be tudja-e fogadni valamely eljövendő nemzedék a személyiség megépíthetlenségét és hitének elvesztését oly igen átélő szöveg ellenpontozottságát felvető nyilvános vallomást? Idézzem a Szabó Lőrinc-i megfogalmazást (*Isten és a világ*, rádió-előadás, 1940. Húsvét): „*Ateista verset még nem írtak; s ahogy a modern fizika sugárzásá differenciálja az egész anyagi világot, úgy finomul szellemmé a földi matéria sok tüntetően materialista költeményben. A szerelemben és minden misztikumban mindig istennek vagy isten modifikációinak a mágnese borzongatja a költők idegeit. Még esetleges kételyük, lázadásuk és panteista önistenítésük is csak új és rejtettebb kísérlet a csöndes vagy rettentő titok, az igazság megközelítésére és megvilágítására; s ebben is nem egyszer filozófusoknak és egyházatyáknak a rokonai.*”

Mellé pedig olvashatom – mondtam már: a filológiai találat szerencse kérdése is! – a száuderi pontossággal megfogalmazott felvezetést, amely Arany vívódó lelkét és a dantei poétikából sugárzó esztétikumot oly XXI. századi módra tudja összefogni „világnézetileg szkeptikus, megrendült és rezignált, hitetlenül hívő, vagyis a tisztán esztétikai felé vezető felfo- gásával”.

„A négystrófás költemény nem más, mint küszködés a megfoghatatlan, rejtélyes, de örvénylően vonzó mélységekkel; a harmadik strófában ellankad a racionalista költő ellenállása, megadja magát a »csodás sejtelem«-nek, hogy a negyedikben töprengő szavát emelje fel annak a gondolatnak, mely kétkedve is megértette már – legalábbis történetfilozófiai távlatban felmérte – a végtelennel érintkező szellem csodáját. A végén tehát a hitetlen értelem foglalja mintegy birtokába a szellemvilág álmát, »a köd oszlopában rejlő istenséget«. A vers kivételes szépsége éppen abból a kettős mozgásból ered, mellyel a költő előbb az értelem és a vonzó örvény közti feszültséget szünteti meg, fokozatosan átengedve magát a »csodás sejtelem«-nek, utóbb pedig töprengve bontakozik ki irracionális élmé- nyéből, melynek értékét mint történetileg páratlan esztétikumét, magasabb értelemmel ragadja meg. Azért magasabb értelemmel, mert átélte a »Nem-ismert világnak nyomását«, s ez is birtokává lett hitetlenül hívő lelkének.” Aranyban megfogalmazza azt a poétikumot, „aki hitetlenül hívő, megrendült lelkében úgy értette át a dantei misztikát, mint a szellemvilágba tévedt »földi álom« csodálatos esztétikumát”.

Gúzsba kötve táncolni? Vagy XXI. századi poétikát előre látni Arany és Dante olvasása közben? Legnagyobb szövegértelmezőink egyikeként tündökölhet Szauder József emlékezetel!

Minél tovább olvasom, annál inkább meglepetés a kötet. Szaudert, az írástudót, nem- zedékek mesterét, a magyar irodalom egyik legértőbb értelmezőjét most egyszerre, mint az olasz irodalom hasonlóan bennfentes mesterét, értő ismerőjét ismerhetem meg. Azt hiszem, manapság maguknak az olaszoknak is meglepetést szerezhetne azzal a kereszt- metszettel, amellyel egy felolvasása során a magyar érdeklődőknek beszámol az 1948-as év olasz irodalmi vitáiról. Szabadon szólhatott akkor még az olasz irodalmi világról (ugyanekkor egy másik, párhuzamos írásában a még akkor nálunk csak kommunista már- tírként ha megemlégett Gramsci kitagadott és elhallgatott marxizmusának felvillanásairól készit nagyszerű láttelelet! – leckét adva hivatalos leckéztetőinek). Ebben a tanulmányá- ban végigszemlézi az olasz irodalmi élet múltat figyelő, előre is tekingető tendenciáit. Mintha az Újhold-kori magyar irodalmat igyekezne elhelyezni nálunk, máig is hiányzó értelmezéssel. Akárha sajátjában cserkészne, az olasz átalakulás irodalomtörténeti pilla- natáról ad örök időkre intó látteleletet. Egy szabad ország, szabadon alakuló irodalmának látomását vetíti a szabadságra igyekvő, azt akkor el nem érhető hazai magyar közönsége elé példázatként.

De a vele kortárs olasz irodalommal foglalkozni a szabadság látszatát is fel-felvillant- ja az irodalommal foglalkozó Szauder József számára. Amit itthon a marxizmusról, a romantikáról, a filozófiáról csak kicentizetten mondhatott el, lásd a magyar irodalomról írott könyveit, esszéit, azt az olasz irodalomról írva játékos formában, esszét kanyarítva kimondhatta, legalábbis a maga számára leszögezhetette. Croce tanulmánya világviszony- latban is üttörő megnyilvánulás lehetett, szabadon férközhetett a jelentős olasz esztétához: eredményeinek és tévedéseinek végiggondolásával. De számomra nem ezek a köztudot- tan nagy vállalkozásai a perdöntőek. A legnagyobb élvezettel egy nálunk alig ismert olasz futurista költőről készített játékos portréját olvastam. Mintha a két háború közötti magyar esszé játékos mesterének, Szerb Antalnak utódként varázsolná szemünkbe az ismeretlen olasz mestert. Csak azzal a különbséggel: nemcsak játszani tud az ismeret- lennel, de pontosan bemérni, ismertetni, felvilágosítani is. Helyreigazítani a róla szóló

korábbi téves információt is. Mint ismert szövegelemzése, ez az írás is egyben pontos ismertetés. De túl ezen, játékos elgyönyörködés, a mi „esszéista nemzedékünk” hagyományainak felelevenítése. Aldo Palazzeschi-ről egy, a XX. századi olasz irodalmat bemutató ismeretterjesztő kötet számára készített írását azért kezdem olvasni, hogy némi információt kapjak a futurista Marinetti egy kortársáról. Többet végül nem is kaptam. De ez az információ maga a szépírás és az ismeretterjesztés ékköveként minden irodalomkedvelő számára ajánlott olvasmány lehet. Mindent megtudtam ugyanis erről a fanyar, az emberi kicsinyességet oly fájdalmasan kigúnyoló, játékosan kétségbeesett íróról. Nem a legnagyobb olasz íróról lehet szó, de talán jelentősebb sok mára már csak antológiadarabként szerepeltethető valahai világnagyságnál. Szauder, Krúdy magyar értelmezője, rajongója, magyarázója egy futuristának indult Krúdyt fogott magának az olasz irodalomban. És eljátszódott magyar közönsége számára az ő világával. Krúdy nevét le sem írja. Minek? Itthon, akkor alig emlegették, ingyencek írójaként a peremen szerepeltették. Palazzeschivel nem tudom, hazájában hogyan bántak olvasói, értelmezői. De Szauder számára egy sajátos játékterepet adott, akiről írva mindazt bemutatthatta, amiről itthon nem is beszélhetett. És még ráadásul leckét adott az olvasás művészetéből is. Ugyanis az olasz szerzőnek mindegyik könyvét ismertetnie kellett, hiszen senki sem ismerheti itthon azokat. És ahogy ismertem, egyben az élvezet remeklésében is részesített minket. Csak néhány mondatot idézek ezekből a rejtélyes felfedezéseiből és olvasóbeavatásaiból. Micsoda élvezettel mesél, és egyben értelmezi is saját meséjét:

„A tragikomédia Remo házasságkötésének, esküvőjének groteszk, képtelenül vásári jelenetével ér véget – ez méri rá a Materassi nővérekre az utolsó csapást. A váltó aláírása után Remo Milánóban, Velencében éli világát, meghódít egy csinos, üresfejű, de gazdag amerikai lányt, s tudósítja a nővéreket, hogy a nő kiválóságának megfelelően az esküvőt Santa Maria a Covercianóban tartják, mert Peggy – az amerikai fazékgyáros lánya – az általa elképzelt, lehető legfirenzeiesebb esküvőt akarja. A nővérek ekkor érzik igazán, hogy elveszítik Remót, s csak az vigasztalja őket, hogy a fiú, kérdősükre, szereti-e a lányt, nevet, s rokonszenvre, barátságra hivatkozik. Úgy vonulnak fel az esküvőre, mintha ők volnának a menyasszonyok, narancsvirágcsokrokkal, s mintha az amerikai lány volna a fiú elbűvölt majma: végül is érdekből veszi el őt. Ez a sovány vigasz forog elbódult fejükben, míg a falusi rezesbanda Rigoletto-részleteket játszik, pajzán katonadalokkal váltogatva.” És így tovább, és így tovább...

És közben fülemben cseng egy későbbi ironikus és egyben fájdalmas megjegyzése, egyik nálunk is ünnepelt olasz világnagyság költőről: egy ilyen költőt Babits reggelire megenne. Most, olasz tematikájú könyvének olvasása során döbbenek rá: miért is tudott a magyar irodalomról szóló tanulmányok ifjú szerzőinek igazi mestere lenni. Amiről az itthoni irodalom vonatkozásában ő maga nem nyilatkozhatott, és amit az olaszt követve kialakított magában, azt adta tovább. Próbáljuk meg kialakítani, az ő begyakorolt módszere szerint megközelíteni a szívéhez közel álló irodalom vizsgálatát.

Milyen érdekes, amint a korabeli olasz vitákat magyarázza, visszatér az „esszéíró nemzedék” hazai kiindulásához, az axiómához, amit Halász Gábor a húszas évek végén a „lira halála” vita során megfogalmazott. Most mint olasz tanulságot hozza vissza hozzánk a vágyat:

„de különös e vitának a lefolyása: tulajdonképp nem is vitatkoznak egymással az írók, nagyobb-részt csak helyeselni tudnak egymásnak, eleve megegyezni bizonyos kérdésekben, melyekre feleletet adni már nem tudnak. Munkájuk, a vita végigvezetése a kérdés pontos megállapításában ki is merül, s a kérdés felvetésével véget is ér. Ennek következtében nincs is vitájuknak olyan eredménye,

mely megoldásnak volna nevezhető. Bizonyos, hogy az irodalom válságos állapotából nem a kritika, hanem az alkotások szövege fogja megmutatni a megoldások és kibontakozás útját. A kritika első kötelessége mindig is a problémák lehető legvilágosabb megfogalmazása volt, akár egyes írók művében belül, akár az irodalom egészére vonatkozólag.” Sőt, még ironikusan hozzá is teszi: „Amde a Perritől lezárt vitában határozottan érezhető némi tanácstalanság, ki nem mondott kételkedés abban, hogy a feltett kérdésre hamarosan válasz is adható lesz.”

Mennyire más kép tárul elénk ebből a leírásból, mint ami a hazai „direktívák” kezdődő korában egyre inkább szokásos lett.

És még egy megjegyzés: Szauder József a tudós filológus és Szauder József az életet élvezni akaró művelt társasági ember összekapcsolódását mutatja fel számunkra a kötet egyik korai tanulmánya: *Faludi Ferenc és Itália*. Felsorolja, hányan vették kezükbe a pár évét Rómában töltő jezsuita Faludi jegyzetfüzetét, és tették le, legyintve: a korabeli Róma nem érdekelte a költőt és magas rangú szerzetest. Mire ő elkezd kibontani és értelmezni a különböző, a lapok verzióra lejegyzett szövegeket. És bizony Goldoni jó ismerőjét, a mostanában egyre inkább értékelt Caravaggiót elsőként a magyarok közül megemlegető művelt költőt és a körötte megelevenedő római életet varázsolja elénk Szauder József. Nem nagyot akarással, dicsekvő beszámolóval, sőt, szerényen helyére téve a maga elgyönyörködő érdeklődését is. Közben büszkén arra, hogy a jeles magyar író és költő mi mindent össze tudott kapcsolni a maga módján a magyar kultúrával:

„Faludinak minden egykorú vagy közel egykorú itáliai jelenségre, művelődési, irodalmi, képzőművészeti irányra és műre vonatkozó jegyzetét végigtárgyaltuk. Az anyag természeténél fogva több feltevésünk van, mint biztos eredményünk. Ez utóbbiak – a Goldoni-drámákra, az improvizációra a commedia dell’artéra, a Caravaggióra és egynémely személyes élményére vonatkoznak – ha nem is elsőrendű irodalomtörténeti fontosságúak, nem is hanyagolhatók el: ezeknek köszönhetjük, ha az író alakja és műveltsége, közvetlenebb élményi világa az eddigi képeknél gazdagabb s árnyaltabb portréban tűnik föl előttünk.”

A filológus és a művészeti emlékeket kultúrtörténeti környezetükben élvező csodálatos esszéista – hangoztatom. Micsoda kultúrtörténeti megfigyeléssel teljes írói remekléssel indítja például Goldoni-tanulmányát! Magam is ekként döbbszemtem rá az idő pusztítására, mikor először láttam meg Velencét:

„Goldoni és Velence elválaszthatatlan egymástól. De Goldoni a XVIII. századdal egyidős, és az ő korára már megfakultak a reneszánsz ragyogó színei: a tömör arany mozdulatlan fényét felváltotta a korhadásra jellemző lumineszkálás, a görögtüzes alkonyat, az ezüsthényekkel felsejülő fény-árny játék. Ami egykor hatalmas volt, rendíthetetlennek látszott, most az enyészett különös illatát árasztja magából. Dürerben örök nosztalgia ébredt – még elutazása előtt a város duzzadó szépsége után –, Goethe már mulandóságának volt a tanúja: Alávetve az időnek, elmúlik, mint minden, aminek látható léte van. De egyúttal a körötte zajló élet igaz szépségét is a legnagyobb német utazó fogta fel egyetlen mondatban: »Mindaz, ami itt körülvesz, az összefogott emberi erő nagy, tiszteletre méltó műve, nem egy uralkodó, hanem egy nép pompás monumentuma«. Goldoni, Velence utolsó nagy művésze erre a népre épített.”

Hasonló nagyszerű művészeti és kultúrtörténeti leírásai Prágát, Rómát, Csehországot és Itáliát mutatják be. Útmutatásaitaké követve ismertem meg az európai művészet meghatározó tájait. Ezek gyűjteményét is mielőbb meg kellene jelentetni! Hadd induljanak ihletükre újabb és újabb nemzedékek megismerni a világ „látható létét”!

A Sárközy Péter által összeállított (és fontos tanulmányait tekintve fordított!), és most végre megjelentetett kötet feltámasztott a számunkra egy tudós italianistát. Szauder eredetileg annak is készült, aztán sodorta talán a véletlen a magyar irodalom felé. A legnehezebb kötöttségek közé évtizedekig. Az ő számára: élete végéig. Innen menekülhetett, ott játszhatott, építkezhetett elméletekkel, gyönyörködhetett. És filológusként áthangszerelhette volna a magyar irodalmat. Ez utóbbit majd csak ezután a kötet után vehetik észre, ha akarják az érdekeltek. A XVIII. századi költészet egyensúlyát a magyar irodalomban külföldieknek magyarázta sorozatos előadásokban. Évtizedes félreértelmezéseket egyensúlyoz ki. Kint, idegeneknek elmesélve a hazai valóságot. Mi meg csak most, hogy Sárközy lefordította számunkra, kezdjük értékelni ezeket az irodalom- és kultúrtörténeti meséket. Melyek ebben a kötetben összeállnak. Új egészet mutatnak fel. De ez már legyen a szakirodalom feladata: azoknak az „unokái” kell, hogy helyrehozzák, akik elkövették ezt az egyensúlyvesztést. Mostanra talán összeforhatnak életművének szálai. Irodalomtörténetünk érdekében reménykedem mindebben.